

50 ΧΡΟΝΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΔΑ 1952-2002

της Αλίκης Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου

Συμπληρώνονται φέτος 50 χρόνια αφ' ότου οι Ελληνίδες έχουμε ίσα πολιτικά δικαιώματα με τους άνδρες. Τα κατακτήσαμε το 1952. Όμως πώς τα κατακτήσαμε, πόσος αγώνας χρειάστηκε γι' αυτό, ποια η σημασία αυτής της κατάκτησης και πού βρισκόμαστε σήμερα από πλευράς πραγματικής ισότητας στον πολιτικό στίβο;

Α' Παγκόσμιος Πόλεμος και επιπτώσεις του στα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών

Μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο υπήρχε μια γενική ατμόσφαιρα σεβασμού και προώθησης των γυναικών σε δημόσια δράση.

Ο φρικτός αυτός Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, ωστόσο, δεν ήταν και χωρίς κάποια καλά αποτελέσματα. Ουδέν κακόν αμιγές καλού. Το ότι οι γυναίκες κατάφεραν να κρατήσουν όλη την κοινωνική και οικονομική ζωή όταν έλειπαν όλοι οι άνδρες στο μέτωπο επί χρόνια, το ότι κατάφεραν να παράγουν όλα τα πολεμοφόδια τα αναγκαία για τον πόλεμο, το ότι κατάφεραν να κρατούν και τις οικογένειές τους συγχρόνως, και μάλι-

στα να εργάζονται και σε επαγγέλματα που ούτε είχαν ονειρευτεί προηγουμένως οι άνδρες ότι οι γυναίκες θα μπορούσαν να τα βγάλουν πέρα, αυτό δημιούργησε αφ' ενός έκπληξη και θαυμασμό για τις ικανότητες των γυναικών, που δεν είχαν ως τότε γνωρίσει οι άνδρες, αφ' ετέρου δε ένα αίσθημα ευγνωμοσύνης.

Η Αγγλία μόλις τέλειωσε ο πόλεμος έδωσε πολιτικά

δικαιώματα στις γυναίκες. Πριν, και μέχρι που κηρύχθηκε ο πόλεμος, οι φεμινίστριες ήταν σε εμπόλεμη κατάσταση με την Κυβέρνηση. Τις σουφραζέτες, δηλαδή τις γυναίκες που διεκδικούσαν το δικαίωμα ψήφου, τις είχαν στη φυλακή, κι αυτό γιατί έκαναν πράξεις, όχι βέβαια βίαιες, αλλά όχι και πολύ ειρηνικές πάντοτε.

Το ίδιο έκαναν και οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, και, όσο και αν φαίνεται παράδοξο, η Γερμανία, η οποία εκείνη την εποχή εγκαθίδρυσε τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης. Άλλες χώρες υπήρξαν πολύ πιο διστακτικές. Η Γαλλία, π.χ., δεν έδωσε τότε ψήφο. Όμως οι κινήσεις για

την ψήφο φούντωσαν, όταν άρχισαν να κερδίζονται δικαιώματα πολιτικά από τις γυναίκες μερικών χωρών και όταν η γενική ατμόσφαιρα ήταν μια ατμόσφαιρα θαυμασμού για τα κατορθώματά τους αυτή τη δύσκολη εποχή. Όπως είχε γραφεί τότε σε πολλές εφημερίδες, χωρίς τις γυναίκες θα είχε χαθεί ο πόλεμος από τους συμμάχους.

Στα πλαίσια αυτής της κίνησης ιδρύθηκε το 1920 και στην Ελλάδα ο Σύνδεσμος για τα Δι-

αιώματα της Γυναίκας (Σ.Δ.Γ.) με τον αρχικό τίτλο «Σύνδεσμος Ελληνίδων υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκας». Είναι ο πρώτος και μόνος καθαρά φεμινιστικός Σύλλογος της Ελλάδας. Προϋπήρξε βέβαια η πρωτοπόρος Καλλιρρόη Παρέν, η οποία ήταν υπέρ των δικαιωμάτων της γυναίκας, αλλά προωθούσε κυρίως,

24η Συνεδρίασις της Βουλής, 21 Δεκεμβρίου 1919

Α. ΜΠΑΣΙΑΣ (Βουλευτής)

Κύριε Πρόεδρε, η υποβολή παρά του αξιοτίμου Υπουργού της Δικαιοσύνης δύο νομοσχεδίων κοινωνικής ανάγκης, τα οποία προ πολλού καιρού έδει να υποβληθώσι, το περί διαζυγίου και το εξ αδιαθέτου διαδοχής με ώθησαν να υποβάλω πρότασιν νόμου «περί ισοπολιτείας των γυναικών». Ο αξιοτίμος Πρόεδρος της Κυβερνήσεως εδέχθη εν Παρισίοις κατά την 14η Νοεμβρίου επιτροπήν εκ γυναικών, την οποίαν εδέχθη ευμενέστατα και εξεφράσθη ενθουσιωδώς υπέρ αυτών, χαρακτηρίσας ότι το έργον το επιγεννησόμενον είναι το μέγιστον έργον του αιώνος. Παρακαλώ να γίνει επιτροπή, όπως παραπεμφθεί το νομοσχέδιον.

Η πρότασις του Α. Τυπάλδου-Μπασιά είχε ως εξής:

Άρθρο 1: «Αι διατάξεις όλων των νόμων και διαταγμάτων αστικού και δημοσίου δικαίου εν Ελλάδι εφαρμόζονται εξ ίσου επί αμφοτέρων των φύλων. Πάσα εκ των υφισταμένων νόμων μείωσις της καταστάσεως της γυναικός καταργείται.»

ΨΗΦΙΣΜΑ

ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΔΟΣ
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΒΟΥΛΗΝ ΤΟΥ 1920, ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΘΝΟΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ, ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΝ

Ο Σύνδεσμος Ελληνίδων υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκας

Λαβών υπ' όψιν:

Ότι ο μεγάλος πόλεμος που ετελείωσεν εχειραφέτησε την παγκόσμιον σκέψιν και παρουσίασε καταφανή πλέον την ανάγκην να εγκαινιασθή νέα περίοδος ανθρωπισμού και ισονομίας εις την ιστορίαν του πολιτισμού.

Ότι, συμφώνως με το πνεύμα αυτό της Δικαιοσύνης, αι γυναίκες εις όλα τα πολιτισμένα κράτη ζητούν να έχουν ευθύνην και δικαιώματα εις την αναδιοργάνωσιν της κοινωνίας, και ειδικώς εις όσα ζητήματα αφορούν την γυναίκα και το παιδί, ζητήματα εις τα οποία η γυναίκα έχει αναμφισβήτητον ειδικότητα.

Ότι το παλαιόν δόγμα, ότι η γυναίκα είναι κατώτερον ον από τον άνδρα κατερρίφθη οριστικώς από την Επιστήμην, η οποία ανεγνώρισεν ότι διανοητικώς και ηθικώς είναι ίση με τον άνδρα.

Ότι αι προωδευμένοι πολιτείας, η μία κατόπιν της άλλης, αναγνωρίζουν τα δικαιώματα της γυναίκας, και ότι η Ελλάς, διά να συμβαδίζη με τον σύγχρονον πολιτισμόν, πρέπει ν' αναγνωρίση τα δικαιώματα αυτά.

Ψηφίζει:

Προσχωρεί εις το παγκόσμιον κίνημα υπέρ της αναγνωρίσεως της γυναίκας ως κοινωνικού, οικονομικού και πολιτειακού παράγοντος.

Διαμαρτύρεται διά την ανισότητα των Ελληνικών νόμων απέναντι της γυναίκας.

Ζητεί πρωτίστως το δικαίωμα να εκλέγη και να εκλεγέται και η γυναίκα εις τα αντιπροσωπευτικά σώματα και της τοπικής διοικήσεως και της Εθνικής αντιπροσωπείας, όπου το ήμισυ του ενηλίκου πληθυσμού της χώρας δεν εκπροσωπείται έως σήμερα.

Εντέλλεται την ανακοίνωσιν του ψηφίσματος τούτου εις την Κυβέρνησιν, την Βουλήν, την Διεθνή Ένωσιν της Γυναικείας ψήφου και τους αδελφούς Συνδέσμους της αλλοδαπής.

Αθήναι 16 Ιανουαρίου 1920
Κατ' εντολήν της Γενικής Συνελεύσεως
ΤΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

και ορθώς, την εκπαίδευση της γυναίκας, την οποία θεωρούσε απαραίτητη προϋπόθεση για τη πρόοδο της γυναίκας σε οποιοδήποτε τομέα και την κατάκτηση πραγματικής ισότητας. Η Καλλιρρόη Παρέν εξέδωσε και την πρώτη γυναικεία εφημερίδα με τον τίτλο «ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΝ», η οποία γινόταν ανάρπαστη στην Πλατεία Συντάγματος όπου πήγαιναν οι κυρίες και την πουλούσαν. Όμως δεν είχε υποβάλει ποτέ τα αιτήματα τα ριζοσπαστικά, τα οποία υπέβαλε και προέβαλε ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας.

Η παρέμβαση του Σ.Δ.Γ.

Το πρώτο έγγραφο το οποίο εξέδωσε ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας ήταν ένα ψήφισμα για ισότητα σε όλους τους τομείς της ζωής και της δράσης και ίσα πολιτικά δικαιώματα. Η Καλλιρρόη Παρέν ήταν και θετική και αρνητική για τα πολιτικά δικαιώματα, και όταν κάποτε κάποιοι υπουργοί αντέδρασαν στα αιτήματά της, είχε πει ότι: «επί τέλους δεν σας ζητάω και πολιτικά δικαιώματα, ζητάω κάτι πολύ λιγότερο». Όμως άνοιξε δρόμο η Καλλιρρόη Παρέν. Όταν ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας αποφάσισε να βγάλει και αυτός έντυπο δικό του, εξέδωσε τον «ΑΓΩΝΑ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ». Και μόνο οι τίτλοι δείχνουν πόσο διαφορετικές ήταν οι θέσεις και οι διεκδικήσεις. Από «Εφημερίς των Κυριών» σε «Αγώνας της Γυναίκας», υπάρχει απόσταση.

Το 1919, ο Θανάσης Τυπάλδος-Μπασιάς, βουλευτής Κεφαλληνίας, υπέβαλε πρώτος νομοσχέδιο για ισότητα και ισοπολιτεία των γυναικών. Το νομοσχέδιο αυτό ήταν πολύ πλατιά και αόριστα διατυπωμένο και υπήρξαν αντιρρήσεις τέτοιες που δεν προχώρησε. Όμως, μετά το ψήφισμα του Συνδέσμου, το οποίο εστάλη στη Βουλή του 1920, στην Κυβέρνηση αργότερα και στην Εθνοσυνέλευση και γενικά, είχε προβληθεί πάρα πολύ, ήρθε η συζήτηση στη Βουλή. Πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι όσο υπήρξαν μερικοί ένθερμοι θιασώτες στη Βουλή μέσα, τόσο υπήρξαν και πολλοί αντιδραστικοί. Εκείνο που αξίζει να τονίσουμε είναι ότι από τα τρία κύρια κόμματα της Βουλής, αυτοί οι οποίοι τάχθηκαν υπέρ της ισοπολιτείας ήταν οι καλύτεροι και οι πιο φωτισμένοι του κάθε κόμματος. Ήταν πρώτος, και πιο θερμός υποστηρικτής, ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, αρχηγός του Δημοκρατικού Κόμματος. Από το κόμμα των Φιλελευθέρων ήταν υπέρ ο αρχηγός του, που ήταν και Πρωθυπουργός τότε, ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Και της δεξιάς και συντηρητικής παράταξης υπέρ ήταν ο Δημήτριος Γούναρης. Και βέβαια αυτό δεν είναι τυχαίο. Πάντως, παρ' όλο τον αγώνα που έγινε, υπήρξαν άνθρωποι οι οποίοι ζήτησαν όχι απλώς να μη δοθεί αυτό το δικαίωμα, αλλά να αφαιρεθεί και το δικαίωμα των γυναικών να διορίζονται σε δημόσιες υπηρεσίες γενικά, να είναι δημόσιοι υπάλληλοι έστω και των χαμηλότερων βαθμών.

Έτσι εκείνη την εποχή δεν μπόρεσε να προχωρήσει το θέμα. Επανήλθε το 1925, και τότε κατάφεραν, ιδίως ο Παπαναστασίου, να δοθεί με αγώνες απλώς εξουσιοδότηση στην Κυβέρνηση, όταν νομίζει ότι είναι επίκαιρο, να παραχωρήσει με προεδρικό απλώς διάταγμα και όχι με νόμο, δικαίωμα ψήφου στις Ελληνίδες, μόνο για τις δημοτικές εκλογές, μόνο εάν έχουν συμπληρώσει ηλικία 31 ετών, και μόνο αν ξέρουν ανάγνωση και γραφή. Και παρ' όλο που, με θύελλα στη Βουλή, ψηφίστηκε αυτή η στενότατη εξουσιοδότηση προς την Κυβέρνηση, έπρεπε να περάσουν πέντε ολόκληρα χρόνια για να κατορθώσει η Κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου το 1930 να εκδώσει ένα διάταγμα μ' αυτό το περιορισμένο δικαίωμα.

1952-1953: σημαντικός σταθμός

Εμείς συνεχίσαμε τους αγώνες μας. Η ελληνική συγκυρία ήταν τότε δυσμενής και ως κοινωνική πραγματικότητα και ως πολιτική ατμόσφαιρα για την κατάκτηση της ισοπολιτείας.

Στην Ελλάδα, ως το 1952, όχι μόνο δεν είχαμε ίσα πολιτικά δικαιώματα, αλλά οι περισσότερες γυναίκες που είχαν σπουδάσει και είχαν τελειώσει το πανεπιστήμιο, δεν είχαν δικαίωμα να μετάσχουν σε διαγωνισμό για να διοριστούν σε δημόσιες θέσεις. Οι γυναίκες νομικοί δεν μπορούσαν να διοριστούν στη δικαστική υπηρεσία, στη διπλωματική υπηρεσία, να γίνουν συμβολαιογράφοι, να μπουν στο Συμβούλιο Επικρατείας· ακόμη ούτε μάρτυρες σε συμβόλαια δεν μπορούσαν να παραστούν. Στις γυναίκες που είχαν σπουδάσει αρχαιολογία δεν επιτρεπόταν να μετάσχουν στο διαγωνισμό για να διοριστούν στην Αρχαιολογική Υπηρεσία. Σ' αυτές που είχαν σπουδάσει χημεία, δεν τους επιτρεπόταν να λάβουν μέρος σε διαγωνισμό για να μπουν στο Χημείο του Κράτους. Οι γυναίκες ήταν αποκλεισμένες από όλα τα δημόσια λειτουργήματα, αξιώματα και δημόσιες σταδιοδρομίες, απλώς και μόνο επειδή ήταν γυναίκες. Ήταν γενικώς κοινωνικά περιθωριοποιημένες.

Η ελληνική συγκυρία ήταν τότε δυσμενής και για άλλο σοβαρό λόγο πολιτικό. Τα πράγματα ήταν δύσκολα. Ο εμφύλιος πόλεμος ήταν εντελώς πρόσφατος και η αντιπαλότητα μεταξύ αριστερών («κομμουνιστών») και δεξιών («εθνικοφρόνων») ήταν θανάσιμη. Έτσι στους άνδρες εχθρούς της γυναικείας ψήφου,

προστέθηκαν και γυναίκες –ακόμα και γυναικείες οργανώσεις– φοβούμενες ότι πολλές μη «κομμουνίστριες» δεν θα ψηφίσουν¹.

Όσοσο την ψήφο την πήραμε ακριβώς αυτή την εποχή και ο ισχυρός μας σύμμαχος ήταν ο ΟΗΕ. Στον ΟΗΕ είχε ιδρυθεί, με πρωτοβουλία της Ελεωνόρας Ρούσβελτ, η «Επιτροπή της Θέσης της Γυναίκας». Σ' αυτήν είχε εκπρόσωπο και η Ελλάδα την Λίνα Τσαλδάρη².

Η Επιτροπή αυτή εργαζόταν έντονα και συστηματικά για την προώθηση της ισότητας. Κύρια προσπάθειά της ήταν τότε η κατάρτιση από αυτήν και, στη συνέχεια, η ψήφιση από τη Γενική Συνέλευση των Η.Ε μιας διεθνούς σύμβασης για ίσα πολιτικά δικαιώματα και ίση πρόσβαση σε όλα τα δημόσια λειτουργήματα, θέσεις, αξιώματα, γυναικών και ανδρών.

Όταν η αντιπρόσωπός μας ενημέρωσε την κυβέρνηση ότι η σύμβαση προχωρεί προς αίσιον τέλος και ότι η Ελλάδα δεν θα επιτρεπόταν να μην προσχωρήσει, τότε έγινε το αποφασιστικό βήμα. Η Ελληνική

Βουλή ψήφισε επιτέλους το νόμο 2159/1952 που παραχώρησε στις γυναίκες ίσα δικαιώματα με τους άνδρες να εκλέγονται και να εκλέγονται στα αιρετά πολιτικά αξιώματα³.

Όσοσο παρέμειναν όλες οι προαναφερθείσες ανισότητες στην πρόσβαση σε δημόσια λειτουργήματα, αξιώματα, σταδιοδρομίες κ.λπ. Γι' αυτό η κύρωση

από την Ελλάδα της Διεθνούς Σύμβασης που ψηφίστηκε στον ΟΗΕ το 1953 ήταν απαραίτητη.

Όντως, η Ελληνική Κυβέρνηση την κύρωσε με το Ν.Δ. 2620/17/28 Σεπτεμβρίου 1953.

Για την παροχή ίσων πολιτικών δικαιωμάτων ο Σύνδεσμός μας οργάνωσε επίσημη τελετή στις 24-6-

32η Συνεδρίασις της Βουλής,

28 Ιανουαρίου 1920

Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ (πρωθυπουργός)

Πιστεύω ότι η παροχή του δικαιώματος της ψήφου εις τας γυναίκας θα έχει κοινωνικόν και πολιτικόν συμφέρον. Νομίζω ότι παντού όπου παρεχωρήθη το δικαίωμα τούτο ουδέν εκ των Κρατών μετενόησε διά την παραχώρησιν της ψήφου των γυναικών. Κάμνω μίαν επιφύλαξιν· ίνα δώσω την ψήφον εις τας γυναίκας, απαιτώ μίαν προϋπόθεσιν, την οποίαν και εμνημόνευσα εις τας γυναίκας, εν Παρισίοις, αι οποίαι ήλθον να με επισκεφθώσιν, ίνα μου ζητήσωσι την παραχώρησιν: το εξαρτώ από μίαν προϋπόθεσιν την οποίαν θα την αναγνωρίσητε· θα δώσωμεν την ψήφον εις τας γυναίκας, εάν βεβαίως θέλωσι και αι γυναίκες το δικαίωμα της ψήφου, όχι να τας εκβιάσωμεν ίνα λάβωσι την ψήφον.

1. Ο Σ.Δ.Γ. είχε μείνει με μόνο σύμμαχο το Εθνικό Συμβούλιο Ελληνίδων που η Πρόεδρός του Ελμίνα Παντελάκη σθεναρά ωθούσε αντίθετα προς το ρεύμα προστέθηκε και ένα άλλο νεοσύστατο γυναικείο σωματείο «Ομοσπονδία Γυναικείων Σωματείων και Λεσχών» της Λίνας Τσαλδάρη.

2. Τη Λίνα Τσαλδάρη διόρισε η Κυβέρνηση Ν. Πλαστήρα μετά από άρνηση της Αίγλης Ψάλτη – για λόγους υπερβολικής ευθιξίας λόγω παλιάς οικογενειακής φιλίας με τον Πλαστήρα.– η οποία και πρότεινε τη Λ. Τσαλδάρη.

3. Ευτυχώς η Λ. Τσαλδάρη, ισχυρή προσωπικότητα της δεξιάς, που σχεδίαζε τότε να πολιτευθεί και η ίδια, ενίσχυσε και από τη δεξιά πλευρά την ψήφιση αυτού του νόμου.

1952, στην οποία συμμετέσχε όλος ο πολιτικός κόσμος της χώρας, με επικεφαλής τον Πρωθυπουργό Ν. Πλαστήρα, τον Αντιπρόεδρο της Κυβέρνησης Σοφ. Βενιζέλο και τον τ. Πρωθυπουργό Π. Κανελλόπουλο.

Ωστόσο ανεστάλη η άσκηση του δικαιώματος των Ελληνίδων να ψηφίσουν στις βουλευτικές εκλογές της 16ης Νοεμβρίου 1952, με την πρόφαση ότι πολύ λίγες γυναίκες είχαν εγγραφεί στους εκλογικούς καταλόγους και δεν θα ψήφιζαν κυρίως οι «εθνικόφρονες». Αντιδράσαμε έντονα υποβάλαμε υπομνήματα, διαμαρτυρίες κ.λπ. ότι είναι αντισυνταγματική και αντιδημοκρατική η αναστολή άσκησης του κεκτημένου δικαιώματος. Παρ' όλα αυτά ο νόμος 2228 του Σεπτεμβρίου του 1952 ανέστειλε το εκλογικό δικαίωμα των Ελληνίδων για τις προσεχείς εκλογές.

Όπως είπαμε, η Σύμβαση η οποία κυρώθηκε, δεν έδινε απλώς ίσα πολιτικά δικαιώματα, αλλά και δικαίωμα ίσης πρόσβασης σε όλα τα δημόσια λειτουργήματα και αξιώματα, καθώς και κατάργηση όλων των νόμων οι οποίοι απέκλειαν τις γυναίκες από αυτά.

Δεν έγινε όμως δυνατή αμέσως η πρόσβαση των γυναικών σε όλες τις δημόσιες υπηρεσίες. Διότι το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους γνωμάτευσε ότι δεν αρκεί η Σύμβαση, παρ' όλο που η τελευταία, εφ' όσον κυρώθηκε, είχε γίνει νόμος του ελληνικού κράτους. Έπρεπε να συνταχθεί νόμος γενικός και επί πλέον για κάθε χωριστή περίπτωση ειδικός, ο οποίος να καταργεί ειδικές άνισες μεταχειρίσεις και αποκλεισμούς. Αυτό νομικά ήταν τελείως απαράδεκτο και αβάσιμο. Και έτσι ξανάρχισε άλλος αγώνας.

Ήταν ένας αγώνας σκληρός και συναρπαστικός. Τον έζησα τότε κι εγώ σαν νεαρή νομικός. Επί κεφαλής του αγώνα αυτού, για να συντάσσουμε συνεχώς προτάσεις νομοσχεδίων με τα οποία να καταργούνται οι διάφορες ανισότητες, ήταν κυρίως η Αίγλη Ψάλτη (η οποία αργότερα έγινε και Πρόεδρος του Συνδέσμου μας). Και πολύ ενεργός ήταν και η Ειρήνη Τσιμπούκη. Ήμουν κι εγώ στην επιτροπή αυτή. Συντάσσαμε συνεχώς προτάσεις που στέλναμε στη Βουλή. Αυτό συνεχίστηκε αρκετό χρόνο. Κάποτε όμως ήρθε σε πέρας αυτό το έργο και έτσι άλλαξε η ιστορία και η θέση της γυναίκας σε τούτο τον τόπο.

Βασικός ήταν ο νόμος 3192/55 που επέτρεψε στις Ελληνίδες να διορίζονται σε όλες τις θέσεις και τα λειτουργήματα, εκτός από τα εκκλησιαστικά αξιώματα και τις κύριες στρατιωτικές υπηρεσίες. Έτσι άνοιξαν οι πόρτες για να σταδιοδρομεί η Ελληνίδα στις δημόσιες θέσεις και τα λειτουργήματα, ανάμεσά τους και η δικαστική και η διπλωματική σταδιοδρομία. Ειδικά ήταν τα Νομοθετικά Διατάγματα: 3075/54 (που έδωσε το δικαίωμα και στις γυναίκες να είναι ένορκοι), 3082/54 (που έδωσε στις γυναίκες το δικαίωμα να διορίζονται συμβολαιογράφοι), 3026/54 (που θέσπισε το δικαίωμα των γυναικών να εκλέγονται μέλη Διοικ. Συμβουλίου Δικηγορικών Συλλόγων), 3370/55 (Κώδικας Ιθαγένειας, που πρόβλεπε για πρώτη φορά δυνητική χωριστή ιθαγένεια της συζύγου). Όλα, ήταν αποτέλεσμα προτάσεων και αγώνων του Συνδέσμου μας, συχνά από κοινού με άλλα Συνεργαζόμενα Γυναικεία Σωματεία.

Το μεγάλο γεγονός το οποίο επέτρεψε την αθρόα, συν τω χρόνω, εισδοχή των γυναικών ήταν το ότι οι διορισμοί γίνονταν με διαγωνισμό. Όπου υπήρχαν διαγωνισμοί οι γυναίκες θριάμβευαν. Στην αρχή βέβαια δεν είχαμε και πολλές γυναίκες πτυχιούχους. Σήμερα στις περισσότερες σχολές, ακόμα και σε κείνες οι οποίες ήταν άλλοτε κυριαρχούμενες από άνδρες, όπως π.χ.

η Νομική Σχολή, περισσότερες είναι οι γυναίκες. Ακόμα και στο Πολυτεχνείο, σε πολλές σχολές οι περισσότερες είναι γυναίκες. Στο Πάντειο, το ποσοστό των γυναικών είναι πάνω από 70% στις κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες και στη Σχολή Δικαστών γύρω στα 70-80% κ.ο.κ. Εκείνη την εποχή δεν υπήρχε τέτοιος αριθμός πτυχιούχων. Αλλά όταν άνοιξαν οι πόρτες για σταδιοδρομία, οι γυναίκες εισέβαλαν και στα πανεπιστήμια, για να αποκτήσουν τα προσόντα που θα τους επέτρεπαν να σταδιοδρομήσουν πράγματι ίσα με τους άνδρες.

Νέος σταθμός: το Σύνταγμα του 1975

Τα πράγματα έκτοτε εξελίχθηκαν ραγδαία, μέχρι που έφθασε ένας άλλος μεγάλος σταθμός. Αν το 1952 ήταν ο πρώτος μεγάλος σταθμός, ο δεύτερος μεγάλος σταθμός ήταν το Σύνταγμα του 1975. Όταν συντασσόταν στην Ελλάδα το Σύνταγμα του 1975, κατά ευτυχή συγκυρία πάλι μας βοήθησε ο ΟΗΕ. Το 1975 ήταν η

PB Συνεδρίασις της Βουλής,

26 Μαΐου 1922

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ

(Αρχηγός Κόμματος και Υπουργός Δικαιοσύνης)

Δεν με αποτρέπει του να απονείμωμεν την ψήφον εις τας γυναίκας ο φόβος, ο οποίος υπάρχει εις πολλούς, μη θα δώσωμεν το δικαίωμα ψήφου εις πρόσωπα τα οποία θα κάμωσι χρήση επί μεταβολή ασυλλογίστω της παρούσης καταστάσεως. Η βάση της γνώμης μου είναι ότι, πας όστις συντελεί εις την παραγωγήν της κοινωνίας εργαζόμενος, είναι και ο αρμόδιος ίνα ασκήσει τα δικαιώματα εκείνα, τας εξουσίας εκείνας, δι' των ρυθμίζονται τα πράγματα της κοινωνίας. Αυτή είναι η αρχή η δική μου. Διά την εφαρμογήν δε της αρχής είναι εντελώς αδιάφορον εάν εκείνος, ο οποίος ευρίσκεται εν τωιαύτη θέσει ζητεί ή δεν ζητεί την άσκησης της κρατικής εξουσίας.

χρονιά που ο ΟΗΕ είχε κηρύξει ως Έτος της Γυναίκας, και μάλιστα ως αρχή της 10ετίας της γυναίκας (Διάσκεψη Μεξικού 1975). Έκτοτε κάθε 5 χρόνια μέχρι τη συμπλήρωση 10ετίας γινόταν νέα διεθνής διάσκεψη (Κοπεγχάγη 1980, Ναϊρόμπι 1985). Μετά νέα 10ετία έγινε η Διάσκεψη του Πεκίνου 1995 και η Ειδική Σύνοδος της Νέας Υόρκης το 2000), ώστε να ελέγχεται η πρόοδος προς την ισότητα και να ωθούνται τα πράγματα προς τα εμπρός.

Πρόεδρος της Δημοκρατίας το 1975 ήταν ο Μιχαήλ Στασινόπουλος, τον οποίο παρακαλέσαμε, στη διακήρυξη που απευθύνει κάθε χρόνο ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, να κάνει μνεία του γεγονότος ότι είναι το Έτος της Γυναίκας, και να αναφέρει την ανάγκη για προώθηση της εφαρμογής της ισότητας στη χώρα μας. Ο κ. Στασινόπουλος έκανε τότε μια πολύ σημαντική δήλωση, η οποία ενίσχυσε τους συντάκτες του Συντάγματος, που ήταν δέκτες και των δικών μας έντονων πιέσεων. Τέτοιες πιέσεις, δικές μας και άλλων οργανώσεων, ασκήθηκαν κυρίως προς τον τότε Υπουργό Δικαιοσύνης Κ. Στεφανάκη, ώστε να περιλάβει ειδική διάταξη στο Σύνταγμα για την ισότητα των φύλων. Και το πετύχαμε. Έβαλε την παράγραφο 2 στο άρθρο 4, η οποία καθιερώνει την ισότητα ανδρών και γυναικών σε όλους τους τομείς. Ήταν ένα μεγάλο κατόρθωμα.

Η διάταξη αυτή συμπληρώθηκε από μια άλλη διάταξη του Συντάγματος, την οποία και πάλι εμείς είχαμε προτείνει, τη διάταξη του άρθρου 116 παρ. 1. Και τονίζω με έμφαση την παρ. 1, γιατί η παρ. 2 δεν ήταν καλή για μας, ενώ η παρ. 1 ήταν σωτηρία. Η παρ. 1 έλεγε ότι όσοι νόμοι περιέχουν ανισότητα πρέπει να τροποποιηθούν ως τις 31 Δεκεμβρίου του 1982. Εάν δεν καταργηθούν οι ανισότητες που προβλέπονταν σε κάποιο νόμο ως το τέλος αυτού του έτους, ο νόμος αυτός δεν θα ισχύει. Αυτό σήμαινε ότι εάν η Κυβέρνηση δεν λάβει τα μέτρα της να έχει έτοιμους καινούριους

νόμους που να εισάγουν την ισότητα, θα μέναμε προνομοθετικού κενού σε αρκετούς τομείς της ζωής. Τότε λοιπόν υποχρεώθηκαν, θέλοντας και μή, να αρχίσουν τη συγκρότηση επιτροπών για να επεξεργαστούν τροποποιήσεις νόμων.

Εκεί που υπήρχε η μεγαλύτερη και βασική ανάγκη τροποποίησης ήταν στο Οικογενειακό Δίκαιο. Το Οικογενειακό Δίκαιο ήταν απαράδεκτο. Πολλοί το υμνούσαν ως πατροπαράδοτο κ.λπ. Στη γυναίκα έδινε μόνο ρόλο νταντάς, όχι ανατροφές του παιδιού. Τις κατευθυντήριες γραμμές της ανατροφής κατά το νόμο ρητά τις είχε ο πατέρας. Γενικά απλή κτελέστρια των κατευθύνσεων

του πατέρα-συζύγου για την ανατροφή των παιδιών και τη διεύθυνση του οίκου ήταν η σύζυγος-μητέρα. Η κατάσταση ήταν απαράδεκτη, άσχετο που η πράξη την είχε υπερβεί. Αλλά όπου ο άνδρας είχε αντίρρηση και αντιδρούσε, είχε το νόμο με το μέρος του. Όμως είναι βέβαιο ότι δεν μπορούσε πια να γίνει ανεκτή μια τέτοια κατάσταση. Έγινε μια επιτροπή υπό τον Καθηγητή Γαζή, η οποία συνέταξε ένα σχέδιο αρκετά καλό. Ήμουν μέλος της επιτροπής αυτής. Όμως ο τότε Υπουργός Δικαιοσύνης είπε ότι αυτός δεν θα διαλύσει την οικογένεια και δε δέχθηκε να το προωθήσει.

Ύστερα από λίγο ήρθε άλλη Κυβέρνηση, πιο προοδευτική, η οποία συγκρότησε νέα επιτροπή, υπό την προεδρία του Αριστόβουλου Μάνεση. Και σ' αυτή την επιτροπή ήμουν μέλος. Συντάξαμε το νέο Οικογενειακό Δίκαιο της Ελλάδας, το οποίο καθιέρωσε ισότητα των δύο γονέων σε ό,τι αφορά την οικογένεια γενικά και το παιδί (την ανατροφή του αλλά και τη θέση του παιδιού αρσενικού ή θηλυκού μέσα σ' αυτήν). Σε μερικά σημεία μερικοί έχουν κάποιες αντιρρήσεις. Δεν λέω ότι πρόκειται για τέλει νομοθέτημα. Τέλεια νομοθετήματα δεν υπάρχουν. Αλλά πρόκειται για ένα νομοθέτημα το οποίο είναι ιστορικό. Άλλαξε τη θέση της Ελληνίδας στην οικογένεια. Και της χάρισε και το δικαίωμα να φέρει το επώνυμό της από τη

Δ' Συντακτική Συνέλευσις, 20 Φεβρουαρίου 1925

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ (Πρωθυπουργός)

... Θα ήτο εντελώς άδικον από απόψεως ανθρωπίνων δικαιωμάτων να διαμφισβητηθεί απολύτως εις το 1/2 του πληθυσμού το δικαίωμα του να εκφέρει γνώμην επί των πολιτικών πραγμάτων, καθ' ην στιγμήν προσφέρει και αυτό μεγάλας υπηρεσίας και υψίσταται μεγάλη βάρη και εν καιρώ ειρήνης και εν καιρώ πολέμου. Και όχι μόνον τούτο, αλλ' ακριβώς λόγω της ιδιοσυγκρασίας των γυναικών, η ανάμιξις αυτών ήθελε πολύ συντελέσει εις την διαφώτισιν ως προς τας αντιλήψεις της ζωής εις πολλά ζητήματα, ιδίως εις μερικά μέτρα αφορώντα την οικογενειαν, την μόρφωσιν και περίθαλψιν των παιδιών και εις μερικά άλλα...

... Αλλ' εάν δεν προτείνω την αναγκαστικήν καθιέρωσιν του εκλογικού δικαιώματος των γυναικών, το πράττω διότι νομίζω ότι, παρά όσα εξετέθησαν, απαιτείται ωρίμανσις της δημοσίας γνώμης τόσο του γυναικείου κόσμου όσον και του ανδρικού κόσμου, προς παραδοχήν της επεκτάσεως αυτής, η οποία θα έλθει και εις την Ελλάδα αναγκαστικώς, λόγω της προοδευτικής εξελίξεως όλων των Πολιτειών και της καθιδρύσεως του δημοκρατικού πολιτεύματος, το οποίον στηρίζεται επί ανθρωπιστικωτέρων βάσεων.

γέννηση ως τον θάνατό της, όπως ο άνδρας. Έπαψε να είναι ένα χαμελαιοτικό πλάσμα που αναλόγως των γάμων και των διαζυγίων της άλλαζε και επώνυμο, ενώ η προσωπικότητά της είναι ενιαία. Εξάλλου από την ώρα που η γυναίκα μπήκε σε όλα τα επαγγέλματα και άρχισε να έχει αυτοτελή δράση, χρειάζόταν και η ευχέρεια ταύτισής της.

Από κει και πέρα εξεδόθησαν πολλοί νόμοι, ο ένας μετά τον άλλο, οι οποίοι καταργούσαν ανισότητες σε διάφορους τομείς της ζωής και της δράσης. Στην εργασία, στην ιθαγένεια (μπορούσε η γυναίκα να κρατήσει την ιθαγένειά της, μπορούσε η μητέρα να δώσει την ιθαγένειά της στο παιδί της και όχι την ιθαγένεια του πατέρα, αν συμφωνούσαν και οι δύο σύζυγοι, κ.λπ.)

Έτσι, σε εφαρμογή των διατάξεων του Συντάγματος του 1975, δηλαδή των διατάξεων του ά. 4 παρ. 2 και του ά. 116 παρ. 1, εισήχθησαν οι παρακάτω κύριες νομοθετικές μεταρρυθμίσεις για την πραγματοποίηση της ισότητας.

1296/82	Ασφάλιση ανασφάλιστων ομάδων.
1287/82	Ασφαλιστική προστασία γυναικών από ΟΓΑ.
1272/82	Αποποινικοποίηση μοιχείας.
1302/82	Επικύρωση 103 Δ. Σύμβασης Εργασίας για προστασία της μητρότητας.
1342/83	Κύρωση Σύμβασης Η.Ε. για εξέλιψη κάθε διάκρισης κατά των γυναικών.
1329/83	Οικογενειακό Δίκαιο.
1346/83	Τροποποίηση διατάξεων για εργασιακές σχέσεις.
1405/83	Διαδοχική Ασφάλιση.
1414/84	Ισότητα εργασιακών σχέσεων.
1438/84	Ιθαγένεια εγγάμου γυναίκας.
1469/84	Ιατροφαρμακευτική κάλυψη διαζευγμένων.
Υπ. Απόφ 9/1/84	Χρηματικές παροχές μητρότητας σε ανασφάλιστες.
1473/84	Φορολογικές μεταρρυθμίσεις.
1483/84	Γονική άδεια.
1489/84	Συμπλήρωση Συνταξιοδοτικής Νομοθεσίας.
1609/86	Νόμος για αποποινικοποίηση άμβλωσης.

Μετά το Σύνταγμα του '75, λοιπόν, η θέση της Ελληνίδας έγινε άλλη. Οι Ελληνίδες ανταποκρίθηκαν λαμπρά σ' αυτή την εξέλιξη. Έδειξαν ζήλο, για να μπουν στις σπουδές όλων των βαθμών και όλων των κλάδων, έκαναν θυσίες, διότι δυστυχώς η κατανομή των ρόλων και φροντίδων μέσα στην οικογένεια, όπως επιβάλλει ο νόμος (που λέει ότι έχουν ίσα δικαιώματα και ίσες υποχρεώσεις και φροντίδες και έξω από το σπίτι και μέσα στο σπίτι τα δύο μέλη του ζεύγους) κατά κανόνα δεν εφαρμόζονταν. Και πολύ φοβάμαι ότι και σήμερα πολλές φορές δεν εφαρμόζεται. Με αποτέλεσμα η γυναίκα που έχει επάγγελμα να είναι υπερβολικά φορτωμένη. Ωστόσο πάσα θυσία έκανε η Ελληνίδα για ν' αποκτήσει την οικονομική της ανεξαρτησία, η οποία αποτελεί την προϋπόθεση κάθε άλλης ανεξαρτησίας. Αν θέλεις να σταθείς στα πόδια σου πρέπει πρώτα να εξασφαλίσεις την οικονομική σου ανεξαρτησία. Όταν

είσαι υποχρεωμένη να ζητάς από τον πατέρα ή το σύζυγο, ποτέ δεν θα είσαι ανεξάρτητος άνθρωπος. Είτε άνδρας είναι αυτός που ζητάει είτε γυναίκα. Αλλά αυτό το έκανε συνήθως η γυναίκα, επειδή ήταν ανεπάγγελτη.

Και προχωρήσαμε πολύ. Όμως προχωρώντας διαπιστώσαμε, όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά σε πολλές χώρες του κόσμου, ότι οι ανισότητες στην πράξη δεν έπαυαν. Έτσι, ενώ είχαμε ίσα πολιτικά δικαιώματα, βλέπαμε στη Βουλή να είναι 295 άνδρες οι οποίοι εκπροσωπούσαν το 49% των ψηφοφόρων που ήταν άνδρες, και 5 γυναίκες, οι οποίες εκπροσωπούσαν το 51% των ψηφοφόρων που ήταν γυναίκες. Και εκτός αυτού, στην πράξη φαινόταν, ιδίως για τις ανώτερες θέσεις, η προτίμηση για την προαγωγή των ανδρών. Γενικά δε, ακόμα και σήμερα, σε καμία χώρα του κόσμου δεν εφαρμόζεται πλήρως η αρχή η οποία έχει καθιερωθεί από τη Διεθνή Σύμβαση Εργασίας 100, αλλά και από το Σύνταγμά μας και άλλα νομοθετήματα, δηλαδή η επιταγή «ίση αμοιβή για ίσης αξίας εργασία». Ιδίως στις εργατικές απασχολήσεις δεν πληρώνονται το ίδιο οι άνδρες και οι γυναίκες. Έχουν κατορθώσει να εφεύρουν ένα σωρό τεχνάσματα και μηχανεύονται τρόπους, για να κατορθώσουν να δικαιολογούν την άνιση αμοιβή ανδρών και γυναικών ακόμη και σήμερα. Γενικά η διαπίστωση που έγινε σε όλα τα μέρη του κόσμου είναι ότι στην πράξη δεν μας μεταχειρίζονται ίσα. Οι νόμοι μας προστατεύουν, αλλά η μεταχείριση δεν είναι ίση, αρχίζοντας από την πολιτική ζωή.

Η Ελληνίδα στην πολιτική

Τί αντίκτυπο είχε όμως όλη αυτή η εξέλιξη της γυναίκας στην πολιτική; Από το 1952 άρχισαν οι γυναίκες να δείχνουν κάποιο ενδιαφέρον για την πολιτική. Δεν ήταν ισχυρό βέβαια το ενδιαφέρον αυτό. Το '53 έγινε η πρώτη εκλογή, αναπληρωματική ενός βουλευτού στη Θεσσαλονίκη, και την έδρα διεκδίκησαν δύο γυναίκες υποψήφιες. Η Βιργινία Ζάννα, που ήταν και Αντιπρόεδρος του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, και η Ελένη Σκούρα, η οποία και εξελέγη. Το σπουδαίο είναι ότι διεκδίκησαν δύο γυναίκες αυτή την έδρα, και ότι την πήρε γυναίκα. Αυτό ήταν μια καλή αρχή⁴. Από κει και πέρα, στις εκλογές του '56 στις οποίες για πρώτη φορά έλαβαν μέρος γυναίκες σε όλη την Επικράτεια, η συμμετοχή των γυναικών ήταν σημαντική.

Για τις εκλογές αυτές υπήρξαν μερικές κρίσεις άδι-

4. Οι Ελληνίδες άσκησαν, όχι επίσημα, την εποχή της Γερμανικής Κατοχής, ίδια πολιτικά δικαιώματα με τους άνδρες στις 30 Απριλίου 1944, ημέρα που είχαν διεξαχθεί εκλογές στην «Ελεύθερη Ελλάδα» (και όχι μόνο) με απόφαση της ΠΕΕΑ (Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης υπό την προεδρία του Αλεξάνδρου Σβώλου), γνωστής ως «Κυβέρνηση του βουνού». Σ' αυτές τις εκλογές εκλέχθηκαν 180 «εθνοσύνμβουλοι» (αξίωμα περίπου αντίστοιχο με το αξίωμα του βουλευτή), ανάμεσα στους οποίους 5 γυναίκες [Μαρία Σβώλου, Καίτη Νισυρίου-Ζεύγου (Αθήνας), Χρύσα Χατζηβασιλείου (Πειραιά), Μάχη Μαυροειδή (Καλαμάτας), Φωτ. Φιλιππίδη (Λάρισα)].

κες και ανακριβείς. Είπαν, π.χ. «ψήφο θέλατε, αλλά οι γυναίκες δεν ψηφίζουν γυναίκες». Δεν είναι αλήθεια. Εγώ προσωπικά το 1965 έκανα μια λεπτομερέστατη έρευνα σε όλες τις εκλογικές περιφέρειες που ήταν χωριστά γυναικεία τμήματα και χωριστά ανδρικά, και βρήκα ότι όλες οι γυναίκες οι οποίες εξελέγησαν κατά καιρούς είχαν πάρει διπλάσιες ή τριπλάσιες ψήφους γυναικείες από ανδρικές. Η Λίνα Τσαλδάρη είχε πάρει τριπλάσιες γυναικείες ψήφους από ανδρικές. Με τις γυναικείες ψήφους εξελέγη. Και σε όλα τα άλλα κόμματα το ίδιο συνέβη πλην του Κομμουνιστικού Κόμματος (όπου έπαιρναν συνήθως ίσο αριθμό ψήφων άνδρες και γυναίκες, διότι εκεί ψηφίζανε τα πρόσωπα που έδινε το κόμμα γραμμή να ψηφιστούν).

Μετά από 15 χρόνια ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας επανέλαβε την έρευνα. Είχαν μεσολαβήσει αρκετές εκλογές. Και πάλι βγήκε το ίδιο αποτέλεσμα. Οι γυναίκες ψηφίζουν, κατά προτίμηση, γυναίκες. Όταν θεωρούν ότι υπάρχουν ισάξιοι υποψήφιοι των δύο φύλων, η γυναίκα ψηφίζει κατά προτίμηση γυναίκα. Αυτό δείχνει ωριμότητα. Δεν ψηφίζει «σώνει και καλά γυναίκα». Ούτε ψηφίζει τον άνδρα. Ψηφίζει κατά προτίμηση τη γυναίκα, αλλά μεταξύ ισάξιων.

Υπάρχει βέβαια ακόμη κάποιος δισταγμός εν σχέσει με την αποδοχή υποψηφιοτήτων εκ μέρους των γυναικών. Ιδίως στα χρόνια αμέσως μετά το 75, υπήρχε μεγάλος δισταγμός εκ μέρους των γυναικών, ιδίως των διακεκριμένων, των αρίστων μεταξύ των επωνύμων γυναικών. Το φαινόμενο αυτό έχει βέβαια μια εξήγηση. Αυτές οι άριστες, με όσες αντιξοότητες αντιμετώπιζαν στη ζωή για να φθάσουν σε ένα επίπεδο υψηλό, έπρεπε να έχουν πολύ μεγαλύτερη αξία από το συνάδελφό τους τον άνδρα που έφτασε στο ίδιο σημείο, και να καταβάλουν προσπάθειες πολλαπλάσιες από ότι κατέβαλε ο άνδρας για να φτάσει εκεί. Επί πλέον υπήρχε και ένας οικονομικός λόγος, που υπάρχει ακόμη. Οι δαπάνες οι προεκλογικές και εκλογικές ήταν τέτοιες, ώστε μιὰ γυναίκα σπανίως μπορούσε να τις διαθέσει. Και άλλες ακόμη αντιξοότητες συντρέχουν, όπως το ότι πράγματι δεν κατανέμονται

οι φροντίδες του σπιτικού και των παιδιών μεταξύ του ζεύγους, αλλά η γυναίκα φέρει και όλες σχεδόν τις φροντίδες των παιδιών και του σπιτικού ή τουλάχιστον κατά το μεγαλύτερο μέρος. Υπήρχαν βέβαια και γυναίκες πιο εύπορες που πολιτεύονταν, οι οποίες μπορούσαν να έχουν οικιακή βοήθ. Επομένως ήτανε εξηγήσιμη η άρνηση των περισσότερων. Σήμερα τα πράγματα είναι κάπως καλύτερα με τα κοινωνικά μέτρα για τη φύλαξη των παιδιών, τα επιδόματα για τα παιδιά, και ελπίζω και η νοοτροπία των ανδρών να βοηθάει κάπως περισσότερο. Εμείς οι γυναίκες φταίμε αν οι άνδρες εξακολουθούν να πιστεύουν ότι φέρομε την ευθύνη μόνες μας για το σπίτι, ή την κύρια ευθύνη. Όσο εξελισσόμαστε σ' αυτό τον τομέα των φροντίδων, και όσο η γυναίκα

αποκτά και οικονομική ανεξαρτησία τέτοια που να της επιτρέπει να ξοδέψει και για εκλογικές δαπάνες, ή και μεγαλύτερη συμμετοχή της Πολιτείας στις εκλογικές δαπάνες, υπάρχει πιθανότητα για μεγαλύτερη προθυμία των γυναικών να πολιτευτούν. Και επί πλέον εμφανίζονται μεταξύ των γυναικών αρκετές πολύ άξιες. Τόσο άξιες, που είναι δύσκολο να τις αγνοήσουν. Ωστόσο και γι' αυτές γίνονται μάχες. Οι άνδρες, το οχυρό που λέγεται πολιτική εξουσία, το θεωρούν ως το πλέον σημαντικό

για να διατηρούν την υπεροχή τους ως πρώτου φύλου. Και είναι το τελευταίο το οποίο είναι διατεθειμένοι να παραχωρήσουν στις γυναίκες επί ίσοις όροις. Αυτή είναι η αλήθεια. Υπάρχουν λοιπόν γυναίκες άριστες, οι οποίες συναντούν τρομερές δυσκολίες μέσα στο κόμμα, σε όλα τα κόμματα. Υπάρχουν γυναίκες που θα έπρεπε να είναι στην κορυφή των κομμάτων, και οι οποίες πολύ δύσκολα εκλέγονται στα ανώτερα όργανα των κομμάτων.

2000-2001, νέος σταθμός: Ουσιαστική, όχι πια τυπική ισότητα

Οι διαπιστώσεις αυτές, ότι δηλαδή η απόσταση μεταξύ νόμου και πράξης, μεταξύ δικαιωμάτων στα χαρτιά και δικαιωμάτων στην πραγματικότητα είναι μεγάλη, οδήγησαν σε όλο τον κόσμο στην πρόταση και

Δηλώσεις του Πρωθυπουργού Αλεξάνδρου Παπαναστασίου στο Συνέδριο της Μικρής Αντάντ Γυναικών (23-3-1924)

... Ως προς το ζήτημα της ψήφου της γυναίκας, έχω να είπω ότι αποτελεί στοιχειώδη αναγνώριση ανθρωπίνου δικαίου και ουδόλως απειλεί διατάραξιν εις τας οικογενειακάς και κοινωνικάς εν γένει σχέσεις, όπως φανιάζονται μερικοί. Το Δημοκρατικό Κόμμα, όπως γνωρίζετε, έχει αναγράψει εις το πρόγραμμα του την πολιτικήν ισότητα μεταξύ των δύο φύλων, και η Δημοκρατική Κυβέρνησις, πιστή εις το πρόγραμμα τούτο, θέλει προσεχώς εισηγηθή την κατ' αρχάς παραχώρησιν ψήφου εις τας γυναίκας εις τας κοινοτικάς και δημοτικάς εκλογάς. Εξ άλλου όμως ο γυναικείος κόσμος δεν πρέπει να παραβλέπη ότι η παραχώρησις τοιούτων δικαιωμάτων πρέπει ν' ανταποκρίνεται εις συνειδητήν ανάγκην αν όχι της πλειοψηφίας τουλάχιστον μιας μερίδος, της περισσότερον ανεπτυγμένης του γυναικείου κόσμου της Ελλάδος. Εν τέλει, σφείλω πάλιν να συγχαρώ τα μέλη του Συνδέσμου υπέρ των δικαιωμάτων της γυναίκας διά την σοβαρότητα και τον βαθύν ενθουσιασμόν με τον οποίον εργάζονται διά την πραγμάτωσιν των υψηλών των ιδανικών, ο οποίος προκαλεί σεβασμόν και συγκίνησιν.

αποδοχή νέας έννοιας της ισότητας. Η νέα αυτή έννοια της ισότητας, η οποία εξελίχθηκε από την τυπική ισότητα στην ουσιαστική ισότητα, δεν άρχισε από τις γυναίκες. Άρχισε από την εργατική τάξη. Η ILO, η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας, πρώτη προώθησε νομοθεσία ιδιαίτερη για την εργατική τάξη, για να της εξασφαλίσει κάποια ουσιαστική ισότητα απέναντι στους πανίσχυρους τότε εργοδότες και ο κάθε μεμονωμένος εργάτης ήταν μια ασήμαντη προσωπικότητα για να διαπραγματευθεί επί ίσοις όροις με τον εργοδότη του τα δικαιώματά του.

Ακολούθησαν ειδικά μέτρα θετικά για τους μαύρους της Αμερικής. Οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής άργησαν πάρα πολύ να καταργήσουν τη δουλεία. Ισότητα στην πράξη δεν υπήρχε μεταξύ μαύρων και λευκών, και η Αμερικανική Κυβέρνηση αναγκάστηκε να λάβει ειδικά θετικά μέτρα, δηλαδή ποσοτώσεις. Έτσι εισήγαγε ποσοτώσεις στα σχολεία για τα παιδιά των μαύρων, τα οποία δεν γίνονταν δεκτά στα σχολεία των λευκών. Και επέβαλε σε κάθε σχολείο κάποιο ποσοστό μαύρων παιδιών, που ήταν υποχρεωμένο τουλάχιστον να αποδεχθεί το σχολείο. Εν συνεχεία προέβλεψε ποσοτώσεις και σε άλλους τομείς, και ακόμη έκανε και κάτι πολύ «αμερικάνικο». Εκεί, στη χώρα του κέρδους, εθέσπισε δικαίωμα προτίμησης για την ανάληψη δημοσίων έργων υπέρ αυτών οι οποίοι έχουν συνεταιριστεί με υπερβολάβους που είναι από μειονότητες, ρατσιστικές μειονότητες, μαύρους ή άλλων περιοχών της Αμερικής που είναι σε κατώτερο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο. Με όλα αυτά τα μέτρα προσπάθησαν να κάνουν πραγματικότητα, τουλάχιστον σε ένα βαθμό, την ισότητα μαύρων και λευκών, που ο συνήθης νόμος, ο απλός και χωρίς ποσοτώσεις, δεν τα κατάφερε.

Και εν συνεχεία έρχονται οι γυναίκες. Οι γυναίκες των Σκανδιναβικών χωρών, οι οποίες διαλαλούν: δεν μπορούμε να ανεχθούμε πια αυτή την κατάσταση. Ζητούμε ένα ποσοστό τουλάχιστον αντιπροσώπευσής

μας στα Κοινοβούλια και στην Κυβέρνηση και στην τοπική αυτοδιοίκηση. Και εισάγουν αυτές πρώτες τις ποσοτώσεις. Δεν το πέτυχαν εύκολα. Τρομεροί αγώνες έγιναν και εκεί. Αποδείχθηκε εξαιρετικά επιτυχής αυτή η μέθοδος, με αποτέλεσμα να μεταφυτευτεί σιγά σιγά σε όλο τον κόσμο, και σε μας. Με αγώνες πάλι του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, που πρωτοπόρησε, δεν ήταν ο μοναδικός, αλλά πρωτοπόρησε ασφαλώς, καταφέραμε και το Συμβούλιο Επικρατείας να αλλάξει τη Νομολογία του, δεχόμενο ότι η τυπική ισότητα απλώς διαιωνίζει στην πράξη τις ανισότητες, και ότι πρέπει να εισαχθούν ειδικά θετικά μέτρα, ποσοτώσεις, προτιμήσεις υπό όρους κ.λπ. υπέρ των γυναικών, αν θέλουμε να κάνουμε την ισότητα πράξη ζωής. Το Συμβούλιο της Επικρατείας εξέδωσε στις 8 Μαΐου του 1998, σε ολομέλεια, 14 τέτοιες αποφάσεις με τις οποίες έλαβε θέση υπέρ της ουσιαστικής ισότητας. Συγχρόνως έκρινε αντισυνταγματικές τις ποσοτώσεις που επιβάλλουν περιορισμούς της εισόδου των γυναικών σε ορισμένα επαγγέλματα (π.χ. στρατιωτικές σταδιοδρομίες, αστυνομία, πυροσβεστική υπηρεσία κ.λπ.).

Και η Βουλή τροποποίησε το 2001 το άρθρο 116, παρ. 2 του Συντάγματος, που επέτρεπε «αποκλίσεις» από την ισότητα. Σήμερα **οι αποκλίσεις –δηλαδή εξαιρέσεις– που στην πράξη εφαρμόζονταν μόνο σε βάρος των γυναικών –όπως περιοριστικές κατά των γυναικών ποσοτώσεις– απαλείφθηκαν.** Αντίθετα, η νέα παρ. 2 του άρθρου 116 εισάγει τις **υπέρ** των γυναικών ποσοτώσεις και άλλα θετικά μέτρα και αναθέτει στην Πολιτεία την πραγματοποίηση της ουσιαστικής ισότητας για την Ελληνίδα με τη λήψη ειδικών θετικών μέτρων γι' αυτό το σκοπό.

Αυτό αποτελεί νέο σημαντικό σταθμό στην πορεία της Ελληνίδας προς την ισότητα, την πραγματική ισότητα⁵.

Οι πρώτοι νόμοι που έθεσαν σ' εφαρμογή τις νέες αρχές για ουσιαστική ισότητα και εισήγαγαν ποσοτώσεις υπέρ των γυναικών είναι οι νόμοι που πρότεινε στη

Πανηγυρικός για την παροχή ψήφου στις Ελληνίδες. Στο βήμα η Βιργινία Ζάννα, Αντιπρόεδρος του Σ.Δ.Γ. Θέατρο Κεντρικό, 24-6-1952.

Βουλή η τότε Υπουργός Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης κ. Βάσω Παπανδρέου.

Ο πρώτος νόμος 2839/2000 ά.6 προβλέπει ότι σε κάθε υπηρεσιακό συμβούλιο δημόσιας υπηρεσίας, ΝΠΔΔ και ΟΤΑ, τα μέλη που ορίζει η Διοίκηση πρέπει να ανήκουν, σε ένα φύλο τουλάχιστον κατά το 1/3. Το ίδιο ποσοστό απαιτεί για τα μέλη διοικητικών συμβουλίων ή άλλων συλλογικών οργάνων διοίκησης ΝΠΔΔ ή ΝΠΙΔ, που διορίζονται ή υποδεικνύονται από το Δημόσιο, τα ΝΠΔΔ και τους ΟΤΑ.

Ο δεύτερος νόμος 2910/2001 ρυθμίζει τον αριθμό των υποψηφίων συμβούλων στις δημοτικές και νομαρχιακές εκλογές κατά φύλο, ως εξής: ά. «3. Ο αριθμός των υποψηφίων συμβούλων από κάθε φύλο πρέπει να ανέρχεται σε ποσοστό ίσο τουλάχιστον με το 1/3 του συνολικού αριθμού των υποψηφίων κάθε συνδυασμού. Τυχόν δεκαδικός αριθμός, στρογγυλοποιείται στην επόμενη ακέραιη μονάδα, εφόσον το κλάσμα είναι ίσο με μισό της μονάδας και άνω».

Ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, που είναι μέλος της ΑΦΕΜ, μιας ευρωπαϊκής γυναικείας οργάνωσης των χωρών της Νότιας Ευρώπης υπέβαλε στην αρμόδια Συνέλευση (Convention) της Ευρωπαϊκής Χάρτας πρόταση να τροποποιηθεί η διάταξη για ισότητα και να περιλάβει θετικά μέτρα. Και έγινε εν μέρει δεκτή η πρότασή μας και βελτιώθηκε η Χάρτα. Επομένως αυτή τη στιγμή έχουμε υποστήριξη και από την Ευρώπη, από τα Ευρωπαϊκά κείμενα, αν και όχι πλήρως ικανοποιητική.

Συνοπτική ματιά στη σημερινή θέση της γυναίκας

Τα προβλήματα βέβαια δεν λύθηκαν, προχωρήσα-

5. Βλ. αναλυτικά για το θέμα στον «Αγώνα της Γυναίκας», τεύχη 59-60/1995, 63-64/1997, 65/1998, και τελική διατύπωση του άρθρου 116,2 του Συντάγματος στο τεύχος 69/2000. Η υιοθετηθείσα διατύπωση είναι κατά λέξη αυτή που προτείναμε.

6. Ακόμα και στο προ της αναθεώρησης Σύνταγμα, κατά το ΣτΕ.

με όμως σημαντικά, ιδίως προς ισότητα στην πολιτική και στην εργασία. Είναι καθήκον όλων μας να συνειδητοποιήσουμε τις ευθύνες μας, για να βάζουμε το λιθάρι μας, ώστε να γίνεται η ισότητα πράξη ζωής.

Υπάρχουν πολλοί που ρωτούν: «τί άλλο θέλουν οι γυναίκες»; Την απάντηση τη δίνει η πράξη. Σε κάθε πέντε

Ελληνίδες –σε μερικές περιοχές σε κάθε τέσσερις– η μία κακοποιείται ακόμη στο σπίτι της. Η γυναίκα στην Ελλάδα και αλλού χρησιμοποιείται ως εμπορικό σεξουαλικό αντικείμενο από οργανωμένες διεθνείς μαφίες, και τα τελευταία χρόνια ο αριθμός των γυναικών οι οποίες είναι εμπορικό σεξουαλι-

κό αντικείμενο και που υφίσταται συμπεριφορές που ισοδυναμούν με βασανιστήρια αυξάνει συνεχώς. Η αισχροκέρδεια από την πλευρά των εκμεταλλευτών, που έχει επικρατήσει στον κόσμο και έχει αναγάγει τον πλουτισμό και την εξουσία σε μόνη αξία της ζωής, η μεγάλη φτώχεια από την πλευρά των θυμάτων, η οποία εμφανίστηκε κυρίως σε ορισμένες περιοχές και μάλιστα

της γειτονιάς μας, αυτά τα δύο είναι εκείνα που ενισχύουν την οργάνωση επιχειρήσεων εμπορίας ανθρώπων, γυναικών και παιδιών. Σ' αυτό συμβάλλουν και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, που προβάλλουν συνεχώς πρότυπα ελεεινής

σεξουαλικής συμπεριφοράς. Όλα αυτά μαζί έχουν δημιουργήσει καταστάσεις πολύ δύσκολες για τη γυναίκα. Και υπάρχουν και τα κατάλοιπα του σωφρονισμού από το «σωφρονιστή» αρχηγό της οικογένειας με την κακοποίηση. Και υπάρχει ακόμα και η μη συνειδητοποίηση της υποχρέωσης κατανομής μεταξύ του ζεύγους των φροντίδων για το σπίτι και για τα παιδιά.

Οι γυναίκες, οι νέες κυρίως, έχουν την υποχρέωση να συνεχίσουν. Πρέπει να μην επιτρέπουμε να είμαστε δεύτερης κατηγορίας άνθρωποι. Σε μας κυρίως εναπόκειται. Ο άνθρωπος που πάσχει από την ανισότητα είναι αυτός που πρέπει να σηκώνει τη σημαία του αγώνα και όχι εκείνος που εκμεταλλεύεται την ανισότητα. Και επομένως εμείς οφείλουμε να συνεχίσουμε τον αγώνα. Χρειάζεται πολλή δουλειά ακόμη.

Ολομ. Συμβουλίου Επικρατείας

Αποφάσεις: 1933 και 1917-1929 της 8-5-1998

«... Η απαρέγκλιτη εφαρμογή της αρχής της (τυπικής) ισότητας δημιουργεί στην πράξη, λόγω κοινωνικών προκαταλήψεων, τέτοιες διακρίσεις ώστε να καταλήγει σε μια κατ' επίφαση μόνο ισότητα, ενώ ουσιαστικά παγιώνει και διατηρεί μια ουσιαστικά υφιστάμενη άνιση κατάσταση...
... Δεν αντιβαίνει, συνεπώς, κατ' αρχήν στο Σύνταγμα^δ
... η λήψη θετικών υπέρ των γυναικών μέτρων ...».

* * *

Άρθρο 116,2

Σύνταγμα της Ελλάδος

«Δεν αποτελεί διάκριση λόγω φύλου η λήψη θετικών μέτρων για την προώθηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Το κράτος μεριμνά για την άρση των ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη, ιδίως σε βάρος των γυναικών».

Αναθεωρητική Βουλή

Συνεδρίαση 6-4-2001